

A szövegtan kutatásáról és oktatásáról

A nyelvészeti indíttatású szövegtani kutatás nemzetközi viszonylatban körülbelül négy évtizeddel ezelőtt kezdődött el. Ami a hazai kontextust illeti, jöllehet már a hatvanas években is megjelent néhány magyar nyelvű szövegnyelvészeti tanulmány, a szövegnyelvészet és szövegtan kérdéseivel foglalkozó magyar nyelvű dolgozatok a hetvenes évek végétől kezdtek elszaporodni, s publikálásuk a kilencvenes évek elejétől vált rendszeressé – nem utolsósorban az 1990-ben elindított Szemiotikai szövegtan című periodikában.

A szövegtani kutatás megindulásával egy időben – mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban – elkezdődött a szövegnyelvészet és a szövegtan egyetemi és iskolai oktatással összefüggő kérdéseinek tárgyalása, és a kommunikáció oktatásban játszott szerepének növekedésével párhuzamosan növekedett a szövegtan szerepe és növekszik jelenleg is.

Írásunk egy olyan tizenkét részből álló tervezett sorozat első része, amely sorozatot a szövegtan kutatásával és oktatásával kapcsolatos alapkérdések tárgyalásának kívánjuk szentelni. Ezt megelőzően azonban két, e sorozat jellegét és struktúráját érintő kérdésre kívánunk választ adni.

Arra a kérdésre, hogy miért választottuk a *beszélgetés-formát*, legalább három magyarázat adható:

– Mi, e sorozat szerzői, körülbelül tíz éve tartó együttműködésünk során, egymás közötti beszélgetésekben próbáltuk tisztázni mind a szövegtan kutatásának, mind a szövegtan oktatásának alapproblémáit, és ezekben kerestük a választ a leglényegesebbnek látszó kérdésekre. Beszélgetéseinkben és az azok eredményeit tartalmazó írásainkban – ahogy azt *Elkallódni megkerülni* címmel 1992-ben megjelent első könyvünk Előszavában írtuk – „egy, elsősorban elméleti beállítottságú és érdeklődésű és egy, az elméleti problémák tárgyalásában úgyszintén nagy érdeklődéssel részt vevő, de a gyakorlati-pedagógiai szempontokat figyelmen kívül hagyni se akaró szerző próbálta meg kompetenciáját egye-síteni”. Bár azt hisszük, szerénytelenség nélkül állíthatjuk, hogy e két kompetencia egyesítéséből már eddig is születtek hasznosítható gondolatok, azt is érezzük, hogy írásaink sok esetben csak korlátozott mértékben tudták visszaadni – ha egyáltalán vissza tudták – beszélgetéseink tartalmas elevenségét. Az itt elkezdett sorozatba ezt a tartalmasságot, elevenséget szeretnénk visszalopni annyira, amennyire csak lehet.

– A beszélgetés-forma – soliloquium változatát sem mellőzve! – igen hasznosnak bizonyult elméleti problémák *dialogikus írásos tárgyalásakor* is: interjúkban és valóságos ‘kérdések–válaszok’ jellegű disputákban éppúgy, mint retorikai-dialogikus felépítésű tanulmányokban. Ezeknek az írásoknak a tapasztalatait is szeretnénk itt hasznosítani.

– Végül felelevenítjük azokat a kollégáinkkal folytatott tanári továbbképzések keretében és a bemutató órákat követően sorra került beszélgetéseket is, amelyekből mi legalább annyit tanultunk (ha nem többet!), mint beszélgetőpartnereink, főleg, ami azokat a nézőpontokat illeti, amelyekből a szövegtani kérdéseket meg lehet közelíté-

ni. Ha ezeknek a nézőpontoknak csupán a felét sikerülne ebben a sorozatban érvényesítenünk, már akkor is újabb nagy lépéssel jutnánk közelebb a szövegten eredményes oktatásának előmozdításához, vagy legalábbis egy átfogó szöveg szemlélet kialakításához.

Ami pedig ennek a *Beszélgetésnek* a felépítését illeti, azzal egyrészt azt szeretnénk elősegíteni, hogy a szövegten alapkérdéseit könnyen áttekinthető struktúrában mutassuk be, másrészt azt, hogy válaszainkban könnyen felismerhető legyen, melyik válasz az *inkább elméleti megközelítésé* és melyik az *inkább oktatási gyakorlaté*. Végül az is célunk volt, hogy aki a szóban forgó kérdésekre vonatkozó közvetlen bibliográfiai tájékoztatást igényel, azt is megtalálhassa itt. Ennek érdekében:

– Beszélgetéssorozatunkat főcímeikkel fejezetekre tagoljuk. Sorozatunk tervezett fejezetei a következők (lásd a kiemelést):

– Az egyes fejezeteken belül – fent említett tapasztalatainkra támaszkodva – *kérdések* formájában fogalmazzuk meg a főbb egységeket képező témákat. Valamennyi kérdésre *két választ* adunk: az elsősorban elméleti megközelítését és az elsősorban oktatási gyakorlatét. Bár az első választ *P.S.J.* monogrammal, a másodikat pedig *B. Zs.* monogrammal vezetjük be, valóságos válaszainknak – amelyekben az elméleti és a gyakorlati nézőpont nem, vagy nem a két szerző személye szerint különül el – ez csupán technikai-retorikai tagolása az olvasók általunk feltételezett igényeinek maximális figyelembevételére érdekében. A tanároknak ugyanis – bármilyen szinten tanítanak is – egyrészt világosan kell ismerniük a kutatás alapkérdéseit, az azokra adható válaszokat, valamint e kérdések és válaszok kontextusát, másrészt tudniuk kell, hogy ezek az alapkérdések hol fordulnak elő tanítási gyakorlatukban és milyen módon célszerű ezeket kezelniük. A két-két válasz minden esetben egymás mellé rendelt (ha nem állna fenn a helykímélés praktikus követelménye, egymás mellé kellene szedni őket!), és bizonyos esetekben bármilyen sorrendben olvasható.

A két monogrammal egyben azt is jelezzük, hogy az adott kérdésekre az ebben a *Beszélgetésben* megfogalmazott válaszok a *mi* válaszaink, amelyeket nem az egyedül üdvözítő igazság igényével tárunk az olvasó elé, hanem továbbgondolásra serkentő megállapításokként. Ahelyett, hogy esetleg egymásnak ellentmondó véleményeket idéznénk, azért fogalmazzuk meg a *mi* válaszainkat, hogy a szövegten (pontosabban a szemiotikai szövegten) problematikáját koherens egységként mutathassuk be.

– A sorozat valamennyi részéhez *röviden kommentált bibliográfiai utalásokat* csatoltunk. Bibliográfiai utalásaink alpművei a következők (az abc betűivel jelzettek inkább elméleti jellegűek, a számokkal jelzettek inkább gyakorlatiak, az SZSZT rövidítéssel jelzettek pedig a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola által kiadott *Szemiotikai szö-*

1. *A szövegfogalom értelmezése*
2. *A szövegteni kutatás diszciplináris környezete – szövegtenok – a szövegtenok alkalmazási területei*
3. *Az általános szemiotikai szövegten interdiszciplináris megalapozása (I.)*
4. *Az általános szemiotikai szövegten interdiszciplináris megalapozása (II.)*
5. *Az általános szemiotikai szövegten és szövegteni társtudományai*
6. *A verbális szövegek szemiotikai szövegtena és a nyelvészet (I.)*
7. *A verbális szövegek szemiotikai szövegtena és a nyelvészet (II.)*
8. *A verbális szövegek kreatív megközelítése szemiotikai szövegteni keretben (I.)*
9. *A verbális szövegek kreatív megközelítése szemiotikai szövegteni keretben (II.)*
10. *A verbális szövegek analitikus megközelítése szemiotikai szövegteni keretben (I.)*
11. *A verbális szövegek analitikus megközelítése szemiotikai szövegteni keretben (II.)*
12. *A szemiotikai szövegten mint egy studium generale egyik alapeleme*

vegtan című periodika kötetei, amelyek közül az első négyet Petőfi S. János és Békési Imre, a többi Petőfi S. János, Békési Imre és Vass László szerkesztette):

(a) PETŐFI S. JÁNOS: *Szöveg, szövegtan, műelemzés. Textológiai tanulmányok*. Szerk.: E. BENKES ZSUZSA. Országos Pedagógiai Intézet, Bp. 1990.

(b) PETŐFI S. JÁNOS: *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé. Szövegnyelvészet – Szemiotikai textológia. / Towards a Semiotic Theory of the Human Communication. Text Linguistics – Semiotic Textology*. (kétnyelvű kiadás). Gold Press, Szeged 1991.

(c) PETŐFI S. JÁNOS: *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondatszemiotikától a szövegsemiotikáig*. Magyar Műhely, Párizs–Bécs–Budapest 1991.

(d) PETŐFI S. JÁNOS: *Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp. 1996.

(e) PETŐFI S. JÁNOS: *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé 2. Szemiotikai textológia – kreatív szövegmegközelítés – multimedialitás*. JGyTF, Szeged (megjelenés előtt).

[1] PETŐFI S. JÁNOS–BENKES ZSUZSA: *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat, Veszprém 1992.

[2] BENKES ZSUZSA–PETŐFI S. JÁNOS: *A vers és próza kreatív-produktív megközelítéséhez. Alapfeladattípusok*. Országos Közoktatási és Szolgáltató Iroda, Bp. 1993.

[3] PETŐFI S. JÁNOS–BÁCSI JÁNOS–BENKES ZSUZSA–VASS LÁSZLÓ: *Szövegtan és verselemzés*. Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda, Bp. 1994.

[4] PETŐFI S. JÁNOS–BÁCSI JÁNOS–BÉKESI IMRE–BENKES ZSUZSA–VASS LÁSZLÓ: *Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Trezor Kiadó, Bp. 1995.

[5] BENKES ZSUZSA–NAGY L. JÁNOS–PETŐFI S. JÁNOS: *Szövegtani kaleidoszkóp 1. Antológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996.

[6] BENKES ZSUZSA–PETŐFI S. JÁNOS: *Szövegtani kaleidoszkóp 2. Bevezetés a szövegmegformáltság elemzésébe*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996.

[7] PETŐFI S. JÁNOS: *Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése [Multimédia (1)]*. Szerk.: BENKES ZSUZSA]. OKSZI, Bp. 1996.

[8] BENKES ZSUZSA–PETŐFI S. JÁNOS: *Verbális szövegek kreatív szemiotikai szövegtani megközelítése. Módszertani segédkönyv. (előkészületben)*.

[SZSZT01] *Szemiotikai szövegtan 1: A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*, 1990.

[SZSZT02] *Szemiotikai szövegtan 2: A magyar szövegkutatás irodalmából (Első rész)*, 1991.

[SZSZT03] *Szemiotikai szövegtan 3: A magyar szövegkutatás irodalmából (Második rész)*, 1991.

[SZSZT04] *Szemiotikai szövegtan 4: A verbális szövegek megközelítésének aspektusaihoz I.*, 1992.

[SZSZT05] *Szemiotikai szövegtan 5: Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*, 1992.

[SZSZT06] *Szemiotikai szövegtan 6: A verbális szövegek megközelítésének aspektusaihoz II.*, 1993.

[SZSZT07] *Szemiotikai szövegtan 7: A multimedialis kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*, 1994.

[SZSZT08] *Szemiotikai szövegtan 8: A verbális szövegek megközelítésének aspektusaihoz III.*, 1995.

[SZSZT09] *Szemiotikai szövegtan 9: A szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez I.*, 1996.

– Végül egy technikai megjegyzés: Beszélgetéseinkben kétféle idézőjelet használunk: *Fél idézőjelbe* tesszük egyrészt a szaknyelvi szavakat, kifejezéseket (ezt az idézőjelet azonban nem használjuk minden alkalommal, az adott szakszó/szakkifejezés első előfordulása után csak olykor-olykor ismétljük meg emlékeztetőül), valamint azokat, amelyeket – jöllehet, nem szaknyelvi kifejezések – köznyelvi jelentésüktől többé-kevésbé elté-

rő módon használunk; másrészt ugyancsak fél idézőjelet használunk több szó egyetlen kifejezéssé való összekapcsoltságának a jelölésére.

Idézőjelet használunk ezzel szemben a nem szakkifejezés jellegű szavak, valamint más művekből szó szerint átvett címek és szövegrészek idézésekor.

A szövegfogalom értelmezése

Szinte valamennyi kutatási területen, így a szövegtan esetében is, a kutatók nemegyszer ugyanazokat a kifejezéseket más-más értelemben használják. Ebben a fejezetben azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy mi módon célszerű – a mi véleményünk szerint – a ‘szöveg’ fogalmát értelmezni.

1. kérdés: Mit célszerű szövegnek neveznünk?

Mint ahogy ez a kérdés adott formájában túlságosan általános jellegű, célravezető a következő speciális kérdésekre bontanunk:

1. 1. Többé-kevésbé mindenki számára egyformán adottnak tekinthető fizikai-szemiotikai *tárgyakat* (például írott vagy nyomtatott, illetőleg hangszalagon vagy videokazettán rögzített ‘közlemények’-et) célszerű-e szövegnek nevezni, vagy olyan két elemű szemiotikai *relációkat* (kapcsolatokat, viszonyokat), amelyeknek egyik eleme egy ‘utaló’ szerepet betöltő fizikai tárgy, a másik eleme pedig az a valami, ami ehhez az utalóhoz egyik lehetséges ‘utalt’-ként hozzárendelhető?

P. S. J.: Az így megfogalmazott kérdés analóg azzal a szemiotikában (azaz a jelek tudományában) felvetődő általános kérdéssel, hogy egy többé-kevésbé mindenki számára egyformán adottnak tekinthető fizikai-szemiotikai tárgyat célszerű-e ‘jel’-nek nevezni, vagy egy ‘jelölő’-‘jelölt’ relációt? A szakirodalomban (sajnos!) a ‘jel’ szakszót hol csupán egy szemiotikai-fizikai tárgyra vagy eseményre (azaz csupán egy ‘jelölő’-re), hol egy relációra (a ‘jelölő’-‘jelölt’ kapcsolatra) utaló szóként használják, holott – véleményünk szerint – csak az utóbbi használat tekinthető adekvátnak.

Mint ahogy meggyőződésünk szerint a szövegeket is célszerű jeleknek (és pedig *komplex jeleknek*) tekinteni, és a ‘jel’ szakszó adekvát használatban egy relációra kell utaljon, a ‘szöveg’ szakszót is relációkra (egy-egy jelölő és az ahhoz rendelt jelöl relációjára) utaló kifejezésként célszerű használunk.

Könyveinkben, tanulmányainkban szövegekkel kapcsolatban mi általában a ‘jelkomplexus’ kifejezéssel élünk. Mivel e kifejezés ‘komplexus’ összetevője olvasóink egy részét – a pszichológiában ahhoz tapadó értelem miatt – zavarja, itt a ‘jelkomplexus’ kifejezés helyett a ‘komplex jel’ kifejezést alkalmazzuk. A szövegek ugyanis általában komplex jelek, sőt az esetek többségében olyanok, amelyeknek egyes összetevői (és bizonyos összetevőinek összetevői) maguk is komplex jelek.

B. Zs.: Erre a speciális kérdésre adandó válaszhoz nem nehéz egyszerű – az iskolai tanítási gyakorlatban is könnyen használható – példát találnunk.

Ha az írott vagy nyomtatott formában adott ‘Tegnap a fiam nem engedtem iskolába menni. Nagyon rossz volt az időt’ ‘szósor’ vizsgáljuk, erre a szósorra alkalmazva a fenti kérdés a következő: Magát ezt a szósor (mint többé-kevésbé mindenki számára adottnak tekinthető fizikai tárgyat) nevezzük-e szövegnek, vagy azt a két elemű relációt, amelynek egyik eleme ez a szósor (mint fizikai tárgy), másik eleme pedig azoknak a jelentéseknek az egyike, amelyeket ehhez a szósorhoz csatolni lehet, legyen ez a jelentés akár az adott szósor szavaihoz – a befogadója által – rendelt értelmi nyelvi jelentések kombinációja, akár maga az a tényállás, amire ez a szósor – befogadójának feltételezése szerint – utal.

Első látásra úgy tűnik, hogy a ‘szöveg’ szót általában fizikai szemiotikai tárgyként adott szósorokra utaló szakszóként használjuk. Ez azonban e szakszó gyakorlati haszná-

latának nem az egyetlen módja. Gondoljunk olyan kijelentésekre, mint például a következő: „Ahogy a költő írja: »Itt élned, halnod kell!«” Ez a kijelentés természetesen úgy is értelmezhető lehetne, hogy csupán a költő által leírt szavak (mint írott vagy nyomtatott fizikai tárgyak) képezik az idézet tartalmát, sokkal valószínűbb azonban az az értelmezés, amely szerint ‘az adott szó sor + a hozzá rendelt (valamelyik lehetséges) jelentés’ az idézet tulajdonképpeni tartalma. Az „írja” szónak – és így a ‘szöveg’ szakszónak is – van tehát egy fizikai tárgyra, és van egy relációra utaló használata.

Ha a szakszavak/szakkifejezések egyértelmű használatára törekszünk, márpedig célszerű arra törekednünk, döntenünk kell valamelyik használat mellett. Meggyőződésünk szerint ez a használat a *relációra* utaló használat kell, hogy legyen.

1. 2. Ha a relációra utaló használat mellett döntünk, csak az olyan komplex jeleket célszerű „szöveg”-nek neveznünk, amelyeknek ‘jelölő’-je *írott vagy nyomtatott* fizikai szemiotikai tárgy, vagy olyan komplex jeleket is szövegnek nevezhetünk, amelyeknek jelölője *hangzó* fizikai szemiotikai tárgy?

P. S. J.: A szakirodalomban a ‘szöveg’ szakszó mellett használatos a ‘diskurzus’ is. E szakkifejezések egyik használati módja szerint az előbbi egy írott vagy nyomtatott, az utóbbi orális (elhangzó) verbális közleményekre utal. Létezik azonban egy olyan használati mód is, amely szerint az előbbi egy közlemény úgynevezett ‘mély’ struktúrájára, az utóbbi pedig az úgynevezett ‘felszíni’ struktúrájára utal. Vannak végül kutatók, akik kizárólag a ‘szöveg’ szakszót használják, egyaránt utalva azzal mind az írott vagy nyomtatott, mind a szóban elhangzó közleményekre. Mi – a relációra utaló használat mellett döntve – célszerűnek tartjuk *mind az írott vagy nyomtatott, mind a hangzó* jelölővel rendelkező komplex jeleket szövegnek nevezni – természetesen akkor, ha azok bizonyos feltételeknek eleget tesznek.

B. Zs.: A fenti döntést alátámaszthatja, hogy a „szöveg” szónak van egy ezzel a döntéssel egybehangzó használata a mindennapi nyelvben is: amellet, hogy szövegnek nevezzük az írott vagy nyomtatott közleményeket, ha valaki sokat beszél – ha nem is éppen irodalmi kifejezésként – annak olykor azt szoktuk mondani, hogy „sok a szöveg!”

1. 3. A csupán *verbális (unimediális)* jelölővel rendelkező komplex jeleket célszerű „szöveg”-nek neveznünk, vagy bizonyos *multimediális* jelölővel rendelkezőket is?

P. S. J.: Ahhoz, hogy ez a kérdés érthető legyen, először azt kell tisztáznunk, hogy mire utalunk itt a ‘médiüm’ kifejezéssel. *Médiümnak* mi egy ‘szemiotikai nyelvtípust’ nevezünk (a „nyelvtípus” szót a legáltalánosabb értelemben véve). Ennek megfelelően beszélünk verbális, zenei, képi stb. médiümről. Az egyértelmű szóhasználat biztosítása érdekében a közlemények tárolására és továbbítására szolgáló olyan technikai eszközök megjelölésére, mint az újság, a rádió, a televízió, a film stb. ezzel szemben a ‘technikai médiüm’ kifejezést alkalmazzuk.

Minthogy a legtöbb szövegnek mint komplex jelnek a jelölője több médiümhöz tartozó elemeket – a verbális elemeken kívül például illusztrációkat, diagramokat stb. is – tartalmaz, célszerűnek tartjuk *mind a verbális (unimediális), mind a verbális összetevőt is tartalmazó multimediális* jelölővel rendelkező komplex jeleket szövegnek nevezni. – A verbális összetevőt nem tartalmazó multimediális jelölővel rendelkező komplex jelekre való utalás céljára viszont célszerűbbnek véljük a ‘multimediális kommunikátum’ szakkifejezés használatát.

Jogosan felvethető azonban az a kérdés is, hogy nem multimediálisak-e már a kizárólag verbális elemekből építkező szövegek is. Ezekben ugyanis elkülöníthető egy (*fogalmi*) lexikai médiüm, amely egy másik – vagy egy írott/nyomtatott (*vizuális*), vagy egy hangzó (*akusztikus*) – médiümben ölt testet.

Az is figyelembe kell vennünk továbbá, hogy az élet különböző területein nemcsak *statikus* multimediális szövegekkel találkozunk, hanem egyre gyakrabban *dinamikusokkal* is: ilyenek például a vetített képekkel s hangfelvételekkel illusztrált előadások, a

számítógép képernyőjén tanulmányozható menetredek, az interaktív múzeumi tájékoztatók, az INTERNET-en található legkülönbözőbb információk stb.

B. Zs.: Ami a *statikus* kommunikátumokat illeti, ha csupán a tankönyvi szövegekre gondolunk, akkor sem dönthetünk másképpen, mint úgy, hogy a *verbális összetevő mellett más mediális összetevőket is tartalmazó* jelölővel rendelkező komplex jeleket is szövegnek nevezzük. A tankönyvi szövegek nagy része ugyanis – bármely oktatási szinten! – a lexikai elemek mellett táblázatokat, diagramokat, grafikonokat, térképeket, grafikákat, fotókat stb. is tartalmaz. Ha erre gondolunk, csodálkozunk kell azon, hogy miért fordítunk olyan nagy gondot a lexikai elemek olvasására és megértésre, és miért törődünk olyan keveset (ha törődünk egyáltalán!) a nem lexikai természetű szövegösszetevők befogadásával.

A *dinamikus* kommunikátumokat illetően pedig elég, ha csupán olyan órákra gondolunk, amelyekben a tanár diákepekkel, írásvetítőre rakott (olykor folyamatosan egymásra helyezett) fóliákra írt szövegekkel vagy rajzolt ábrákkal stb. kíséri előadását, hogy a számítógépek egyre elterjedtebb iskolai használatát ne is említsük.

1. 4. Csupán a *lényegét tekintve önmagában lezártnak tartható* komplex jeleket célszerű „szöveg”-nek nevezni, vagy a *más komplex jelektől közvetlenül függő, de bizonyos értelemben önmagukban is lezártnak tartható* komplex jeleket is?

P. S. J.: Ennek a kérdésnek a helyes értelmezéséhez először azt kell megvilágítanunk, hogy milyen értelemben használjuk a „más komplex jelektől közvetlenül függő” kifejezést, különösen pedig annak „közvetlenül” összetevőjét.

Ha a szövegeket egymáshoz való viszonyuk szempontjából vizsgáljuk, tartalmi szempontból a következő szövegegyütteseket különböztethetjük meg:

– a szövegek, amelyek között tartalmi szempontból semmiféle lényeges kapcsolat nem mutatható ki; ilyen például egy másodfokú egyenletek megoldását tárgyaló matematikai szöveg és mondjuk, *Arany János Agnes asszony* című balladája;

– szövegek, amelyek között úgynevezett tartalmi intertextuális kapcsolat mutatható ki; ilyen például egy *Babits*- vagy egy *Kosztolányi*-vers és annak *Karinthy Frigyes* által írt *Igy írtok ti* változata;

– kisebb terjedelmű szövegek és egy olyan nagyobb terjedelmű szöveg, amelynek a kisebb terjedelműek többé-kevésbé önálló részeit képezik; ilyenek például *A kis herceg* című mű fejezetei és a teljes *A kis herceg*;

– egy úgynevezett „hipertextuálisan szervezett dokumentumanyag” (1) és az abból különféle ‘navigációk’ révén létrehozott szövegek; ilyen például egy CD-ROM-on tárolt irodalmi szöveg a róla szóló valamennyi irodalomtörténeti információval és irodalmi kri-

Első látásra úgy tűnik, hogy a ‘szöveg’ szót általában fizikai szemiotikai tárgyként adott szósorokra utaló szakszóként használjuk. Ez azonban e szakszó gyakorlati használatának nem az egyetlen módja. Gondoljunk olyan kijelentésekre, mint például a következő: „Ahogy a költő írja: »Itt élne, halnod kell!«” Ez a kijelentés természetesen úgy is értelmezhető lehetne, hogy csupán a költő által leírt szavak (mint írott vagy nyomtatott fizikai tárgyak) képezik az idézet tartalmát, sokkal valószínűbb azonban az az értelmezés, amely szerint ‘az adott szó + a hozzá rendelt (valamelyik lehetséges) jelentés’ az idézet tulajdonképpeni tartalma. Az „írja” szónak – és így a ‘szöveg’ szakszónak is – van tehát egy fizikai tárgyra, és van egy relációra utaló használata.

tikával együtt, és különféle befogadói 'tallózások' útján abból létrehozott dokumentum-részhalmozok.

Ezeket a szövegegyütteseket alapul véve, mi a harmadik és a negyedik esetben beszélünk „közvetlen függés”-ről.

Meggyőződésünk szerint célszerű szövegnek tekinteni *mind a lényegét tekintve önmagában lezártnak tartható, mind a más komplex jelektől közvetlenül függő, de bizonyos értelemben önmagukban is lezártnak tartható* komplex jeleket.

B. Zs.: A fentiekben felsorolt négy 'szöveg közötti kapcsolat' közül az utóbbi három nyilvánvalóan lényeges szerepet játszik az oktatásban:

- az intertextuális 'irodalmi szöveg'-kapcsolatok (s természetesen nem csak az *Így írtok ti* típusúak) azért, mert ezek szerves részét képezik az irodalmi műveltségnek;
- a 'fejezetek–teljes szöveg' kapcsolatok egyrészt azért, mert ezek képezik a narratív szövegek felépítésének alapját, másrészt pedig azért, mert a tanítás/tanulás alapformája nemcsak az irodalomórákon, hanem valamennyi órán a fejezetekben való előrehaladás;
- a '(hipertextuálisan szervezett) dokumentumanyag és részhalmozai' kapcsolatok pedig azért, mert ezek nemcsak a személyi számítógépeken sajátos módon feldolgozható dokumentumokra vonatkozóan játszanak jelentős szerepet, hanem szinte valamennyi 'házi dolgozat'-ként feladott téma kidolgozásakor is, hiszen a tanulóknak ilyenkor azt kell eldönteniük, hogy milyen nagyobb terjedelmű dokumentumanyagra kívánnak támaszkodni, másrészt ebből a nagyobb terjedelmű anyagból ki kell választaniuk azt a 'részhalmozat', amelyet azután (megfelelően feldolgozva) házi dolgozatként bemutatnak.

1. 5. *Valamennyi* – verbális (unimediális), illetőleg verbális összetevőt is tartalmazó multimedialis jelölővel rendelkező, valamint lényegét tekintve önmagában lezártnak tartható, illetőleg más komplex jelektől ugyan közvetlenül függő, de bizonyos értelemben önmagukban is lezártnak tartható – *komplex jelet* célszerű szövegnek neveznünk, vagy csak *bizonyosakat*, és ha csak bizonyosakat, *melyeket?*

P. S. J.: A szövegfogalom értelmezésével kapcsolatban ez a legnehezebben megválaszolható kérdés! Megválaszolásának nehézsége abban rejlik, hogy a szövegekre (és általuk magára a szövegfogalomra) vonatkozó tudásunk folytonosan növekszik, és ez a tudás egyértelmű – mindenkire egyformán érvényes – rendszerbe nem foglalható. Válaszként, legáltalánosabb jelleggel, a következőket mondhatjuk:

Csak bizonyos komplex jeleket célszerű szövegnek neveznünk, és pedig *azokat*, amelyek egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs-szituációban egy tényleges vagy feltételezett kommunikatív funkció betöltésére alkalmasnak, 'jelölő-jelölt' kapcsolat-ként pedig az adott szituációra vonatkozóan összefüggőnek és valamiképpen teljesnek tarthatók.

Ahhoz, hogy ezt a választ megfelelő módon értelmezhesük, minimálisan azt kell tudnunk, hogy mi módon értelmezendők a benne használt 'kommunikációs-szituáció', 'kommunikatív funkció', 'összefüggő' és 'teljes' kifejezések. Ennek megvilágítása a *Beszélgetés* további részeinek lesz a feladata. Itt csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy a funkció, összefüggőség és teljesség követelményének teljesítése semmiféle követelményt nem támaszt egy adott komplex jel *terjedelmére* vonatkozóan. A komplexitás az úgynevezett nulla fokútól tetszőleges fokúig terjedhet, azaz egyetlen szó vagy egyetlen egyszerű mondat nagyságrendű komplex jel éppúgy szövegnek tekinthető, mint a 'több összetett mondat' nagyságrendű.

B. Zs.: Az iskolai gyakorlatban használt tankönyvek, kézikönyvek szövegteni fejezetei jó része szerint egyrészt csak a verbális, másrészt csak a több (szöveg)mondatból álló 'komplex jel'-ek minősítettnek szövegnek. Ezzel szemben az a meggyőződésünk, hogy nem hagyható figyelmen kívül a multimedialitás, és a szövegszerűséget nem célszerű a 'komplex jelek' terjedelmétől függővé tenni. Értelemszerűen szövegnek minősíthető az olyan, verbális összetevőt is tartalmazó multimedialis jelölővel rendelkező komp-

lex jel, mint például a hatszögű piros mezőben fehér betűkkel a STOP verbális elemet tartalmazó közlekedési tábla. E komplex jel megállapodáson alapuló nem verbális összetevője (a tábla színe, alakja) kiegészítve a STOP (ang.: „állj!”) verbális elemmel, az angolul egyébként nem tudó járművezetőnek is a „Kötelező megállás”-t jelenti.

Hasonlóképpen szövegnek tekinthetők az olyan – csupán verbális (unimediális) jelölővel rendelkező – komplex jelek, mint például a „Tűz!”, „Mentők!”, „Nyúl!” ún. mondat értékű szavak, amelyek ugyan állítmányi és alanyi részre nem tagolhatók, de mint érzelmeket is kifejező felkiáltások önmagukban egészen tekinthető közlésekként képesek kifejezni a veszélyt, a segítségkérést, a figyelemfelhívást.

Idevágó harmadik példának válasszuk a „Tegnap nem engedtem a fiamat iskolába. Nagyon rossz volt az idő” mondatlancot. Noha a két egyszerű mondat között nyelvi elemekben kifejezésre jutó összefüggés nem fedezhető fel, a fenti gondolatmenet szerint az adott szituációra vonatkozóan mégis összefüggőnek és valamiképpen teljesnek tarthatók. Ami az összefüggőséget illeti, számunkra ‘az iskolába nem menés’-nek a ténye és az a tény, hogy ‘rossz idő volt’, összefüggő valóságdarabot alkot, ami pedig a teljességet (a lezárt egészről) illeti, az adott szövegnek mint információnak a megértése szempontjából nem hiányzik semmi, illetve ami hiányzik (az okozati kapcsolatot kifejezésre juttatott elem), a világról való tudásunk alapján beilleszthető.

1. 6. Az eddigi részkérdésekre adott válaszok a következőkben összegezhetők:

Célszerű szövegnek tekinteni a:

- befogadók kommunikációs-szituációkra vonatkozó elvárásainak eleget tevő [vö. 1. 5.],
- lényegüket tekintve önmagukban lezártnak tartható, vagy más komplex jelektől ugyan közvetlenül függő, de bizonyos értelemben önmagukban is lezártnak tartható [vö. 1. 4.],
- (a ‘maga módján’ multimediális) verbális, vagy verbális összetevőt is tartalmazó (a szó tágabb értelmében véve) multimediális [vö. 1. 3. és 1. 2.],
- jelölővel rendelkező komplex jeleket [vö. 1. 1.],
- függetlenül azok nagyságrendjétől [vö. 1. 5.].

Ennek a meghatározásnak az eredményeképpen például az alábbi, bal oldalon álló kifejezések helyett a jobb oldalon álló kifejezéseket kell használnunk:

illusztrált szöveg	<i>multimediális szöveg képi összetevővel,</i>
megzenésített szöveg	<i>multimediális szöveg zenei összetevővel,</i>

ami azzal az előnnyel jár, hogy azok sem a verbális és nem verbális összetevő arányára és szemiotikai kapcsolatának jellegére vonatkozóan nem tartalmaznak információt, sem arra vonatkozóan, hogy létrejöttükkor a két összetevő közül melyik volt ‘sorrendben’ az első – ha sorrendiség egyáltalán fennállt.

Következésképpen azt a valamit, amit a hagyományos szakirodalom „szöveg”-nek nevez, „csupán verbális szöveg”-nek – vagy röviden „verbális szöveg”-nek kell neveznünk.

1. 7. Minthogy a verbális szövegek a multimediális szövegek tartományában (akár önálló komplex jelekként, akár komplex jelek verbális összetevőjeként) jelentős szerepet játszanak, a szövegfogalom elemzésének utolsó részkérdéseként fel kell tennünk a következő kérdést: a szövegnek nevezett komplex jeleket a *nyelvi rendszer* vagy a *nyelvi rendszer használata* elemeinek célszerű-e tekintenünk?

P. S. J.: Ehhez mindenekelőtt a ‘nyelvi rendszer’ és a ‘nyelvi rendszer (elemeinek) használata’ kifejezéseket kell tisztáznunk.

A *nyelvi rendszer* elemei egy saussureiánusnak nevezhető elméleti keretben a *hangok*, *morfémák*, *szavak* és *szintagmák*; egy chomskyánusnak nevezhetőben az előző sor elemeihez társulnak a *mondatok* is. Az első elméleti keretben a mondatok a nyelvhasználat körébe tartozó egységek, a másodikban nem; bizonyos egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy ez utóbbi keretben a rendszer ‘mondat’ nevű elemének a használatban a ‘megnyilatkozás’ nevű elem felel meg.

Tegyük fel, hogy a szöveget tetszőleges számú *mondat* nagyságrendű elemből álló – következésképpen ezeknek az elemeknek a szintje *fölött* elhelyezkedő – komplex egységként kívánjuk értelmezni. Hová sorolhatók/sorolandók az így értelmezett szövegek? A rendszerhez vagy a rendszer használatához?

Ez a kérdés a fenti megkülönböztetésnek megfelelően a következő két kérdésre bontható:

A) Kiterjeszhető-e a chomskyánusnak nevezhető elméleti keret 'nyelvi rendszer' fogalma úgy, hogy elemeinek lehessen tekinteni a szövegeket is?

B) Célszerű-e saussureiánusnak nevezett elméleti keretben a szövegeket is a nyelvhasználat körébe tartozó egységeknek tekinteni?

Az első kérdésre a válasz egyértelműen: *nem*. Ha a nyelvi rendszerre vonatkozó ismereteinket leíró grammatikát – a szóban forgó elméleti keret klasszikus koncepciójának megfelelően – egy morfológiai és szintaktikai alapkategoriókból, valamint egy fonetikai és egy szemantikai interpretáló komponensből álló diszciplínának tekintjük, egy tetszőleges számú mondatból álló mondatlánc leírása számára nem hozható létre olyan szintaktikai alapkategorió – s ennek következtében olyan fonetikai és szemantikai interpretáló komponens sem –, mint amilyen a mondatokéra.

De a második kérdésre is célszerű *nemmel* válaszolni. A mondatnak mint nyelvhasználati egységnek a formai szerkezete még szintaktikainak mondható ismeretek felhasználásával leírható; akkor is, ha az esetek többségében ugyanazokból a mondatösszetevőkből egymástól különböző szórendi elrendezést mutató mondatok hozhatók létre. A mondatláncoknak mint láncoknak a formai szerkezetét ezzel szemben nem a nyelvre (vagy nem kizárólag a nyelvre) vonatkozó ismereteink határozzák meg, hanem egyrészt arra a világdarabra vonatkozóak (is), amelyek az elemző feltételezése szerint az adott mondatláncban kifejezésre jut, másrészt arra a kommunikációs helyzetre vonatkozóak, amelyben az adott mondatláncot valamilyen funkció betöltése céljából alkalmazták.

Mindezek következtében célszerűnek látszik

– a nyelvi rendszert chomskyánus módra értelmezni, azaz a mondatokat a nyelvi rendszer elemeinek tekinteni, a mondatláncokat, illetőleg a mondatlánc nagyságrendű szövegeket azonban nem;

– a nyelvi rendszer elemei és a nyelvi rendszer használatának elemei között olyan módon különbséget tenni, hogy a rendszer elemeit (valamennyi szinten) pragmatikai paramétereiktől megfosztott használati elemeknek tekintjük, s ezzel egybehangzóan a használati elemeket (valamennyi szinten) pragmatikai paraméterekkel ellátott rendszeri elemeknek, más szóval: nyelvhasználatról csupán a nyelvi rendszer elemeinek használatával kapcsolatban beszélni;

– a szöveg fogalmát olyan módon értelmezni, hogy a szöveg (mint komplex jel) meghatározásának kategóriái ne függjenek *se a nyelvi rendszer, se a nyelvi rendszer elemei használatára* elméletének kategóriáitól, de ne függjenek a szöveggé értelmezett egység kvantitativ nagyságrendjétől se.

Az előző részkérdésekre válaszolva pontosan ilyen értelmezést hoztunk létre. Ez azonban természetesen nemcsak hogy nem zárja ki, hanem továbbra is megköveteli, hogy a szövegek kompozíciós elemzésekor a mondat nagyságrendű szövegösszetevőkkel kapcsolatban mind a rendszerre, mind a rendszer elemeinek használatára vonatkozó ismereteket is alkalmazzunk.

B. Zs.: A szövegfogalom meghatározásával a tanulók többsége középiskolai tanulmányai folyamán találkozhat. Mivel ennek – az iskolai oktatásban igen jelentős szerepet játszó – kérdésnek a taglalására a későbbiekben még visszatérünk, itt (a teljesség igénye nélkül) csak néhány – tankönyvben, kézikönyvben – található szöveg meghatározást idézek rövid megjegyzések kíséretében:

„...De még a mondat is csak részegység a nagyobb egészben, a beszédműben. Ez a nagyságrend – a szöveg – a kommunikáció valódi eszköze: gondolatainkat társadalmilag

érvényes formába öntött és mások számára érzékelhetővé tett közvetlen valósága. (...) A valóságos és önálló létező itt: a beszédmű, a szöveg. (...) Mint láttuk, mindegyik nagyságrend (mondat, morféma, fonéma) a följére rendeltnek függvényében áll, s azon keresztül a még magasabbakéban. S bármennyire önálló és legmagasabb egység is a nyelviség szemszögéből a beszédmű, az sem független megformálásában a beszédhelyzettől (a szituációtól); ami maga sem jöhet létre, csak a közös jelrendszer ismeretének (a közös nyelviségének) talaján, annak szigorú függvényében.” (2)

„A szöveg a mondatnál nagyobb, magasabb szintű nyelvi egység, egymással összefüggő mondatok sorából álló szerkesztett egész.” (3)

„A szöveg olyan kommunikációs, nyelvi és logikai meghatározottságok érvényesítésével létrehozott legmagasabb beszédbeli egység, amely a gondolkodás és a nyelv törvényei alapján a beszélő és a hallgató igényeinek megfelelően tükrözi a valóságnak a témával kapcsolatos összefüggéseit (Deme László nyomán). A meghatározás két kérdésre ad választ. Az egyik: Mi a szöveg? A válasz: A beszéd egysége; azonos témára vonatkozó mondatok láncolata. A másik kérdés: Mire való a szöveg? S a válaszuk: A szöveg megvalósítja a beszélő és a hallgató közötti kommunikációs kapcsolatot: a beszélő belső világában élő gondolatot, ezen keresztül pedig az abban tükröződő valóságot jeleníti meg a teljesség és a lezártág érzetét keltve.” (4)

„A szöveg a legnagyobb nyelvi egység, amely egy gondolatmenetet tár fölé egymással összefüggő bekezdések, mondatok sorával úgy, hogy a tartalomnak megfelelő terjedelemben és a hallgatóhoz vagy olvasóhoz igazodó módon taglalja és fogalmazza meg a mondanivalót.” (5)

– A középiskolákban jelenleg használatos *Magyar nyelv* tankönyvekben, s az ezekhez készült tanári, tanulói segédletekben a szövegfogalom meghatározása többnyire Deme László – saussurei – elméletére épül, azaz arra az elméletre, amelyben a ‘mondat’ a *nyelvhasználat* egysége. Minthogy mi a mondatot a *nyelvi rendszer* egységének tartjuk, a terminológiai zavar elkerülése végett a szöveg mondat nagyságrendű egységeit „szövegmondat”-oknak nevezzük.

– Hasonlóképpen jellemző valamennyi itt idézett meghatározásra, hogy csak a több mondatból álló nyelvi képződményt nevezik szövegnek, és az is, hogy mivel ezek a meghatározások (a verbális szöveget feltételező) mondatokról szólnak, nem terjeszthetők ki a multimediális szövegekre.

Bizonyos értelemben kivételt képeznek a következő megállapítások:

A szövegten „elméleti keretet kíván nyújtani a különféle típusú szövegek megértéséhez, elemzéséhez, és ezekkel a vizsgálatokkal a szövegszemléletet folyamatosan megalapozza és érlelje. Vagyis: az érettségiző a szöveget a maga egészében jelnek, *jelkomplexumnak* tekintse, amelynek alkotásában nemcsak nyelvi (szemantikai) oldalával, hanem nyelven kívüli (viselkedési), sőt pragmatikai (azaz kommunikációs helyzetre is vonatkozó) jellegével is számolnia kell.” (6)

Szende Aladár – tankönyvcsaládjához készített – tanári útmutatójának idézett részében az általunk is megfelelőnek tartott meghatározás elemeire ismerhetünk (lásd a jelkomplexusról korábban mondottakat).

A középiskolákban jelenleg használatos Magyar nyelv tankönyvekben, s az ezekhez készült tanári, tanulói segédletekben a szövegfogalom meghatározása többnyire Deme László – saussurei – elméletére épül, azaz arra az elméletre, amelyben a ‘mondat’ a nyelvhasználat egysége. Minthogy mi a mondatot a nyelvi rendszer egységének tartjuk, a terminológiai zavar elkerülése végett a szöveg mondat nagyságrendű egységeit „szövegmondat”-oknak nevezzük.

Az ugyancsak ehhez a tankönyvcsaládhoz – elsősorban az egyes részművek iránt jobban érdeklődő diákok számára készített, ún. 'szatelit' kötet egyikében a szerző pedig így fogalmaz:

„...a szöveg nem írható le kizárólag szigorú értelemben vett nyelvészeti módszerekkel, elméletekkel, vagyis úgy, ahogy a hangok, a morféimák, a szavak, a szó szerkezetek, a mondatok. Más tényezők bevonására is szükség van. (...) A pragmatikai szint hangsúlyozása nagyon fontos, hiszen (...) a szintaktikai megközelítés önmagában kevés a szövegmagyarázathoz, a szöveg megértéshez. A szövegben vannak nyelvi és nem nyelvi összetevők, s mindezek együttese hozza létre és tartja össze a szöveget. Ezért a szöveg valójában interdiszciplinárisan, több tudomány együttműködésével közelíthető meg. (vö. Petőfi, 1988).” (7)

Az itt idézett szövegben Tolcsvay Nagy Gábor fontosnak tartja ugyan a „nem nyelvi összetevő”-ket, az idézet elején található felsorolása viszont arra enged következtetni, hogy csak a mondatnál nagyobb nagyságrendű egységeket tekinti szövegnek.

Az eddigi megfontolások és értelmezések alapján további lépésként a következő kérdésre kell választ keresnünk:

2. kérdés: *A szövegszerűség mennyiben adott komplex jelekhez rendelt külső tulajdonság, és mennyiben azok belső (inherens) tulajdonsága – ha az egyáltalán?*

Az adott kérdésben már megfogalmazott két részkérdéssel – minthogy azok önmagukban is elég összetettek – célszerű külön foglalkoznunk.

2.1. Az *első* részkérdés pontosabb megfogalmazásban a következő: Amikor egy komplex jelre – álljon az kizárólag verbális összetevőből, vagy a verbálison kívül tartalmazzon más összetevőt is – valamely befogadója azt mondja, hogy az „szöveg”, ennél a minősítésnél *milyen tényezők* játszanak szerepet, s azok a szóban forgó kommunikátumhoz képest *mennyiben* 'külső'-ek?

P. S. J.: A minősítés alapjául nyilvánvalóan a minősítés alkalmával általunk birtokolt ismeret-, meggyőződés-, valamint az arra épülő elvárás- és feltételezésrendszer játszik szerepet. Ennek alapján minősítünk egy szituációt 'kommunikációs szituáció'-nak, egy fizikai tárgyat egy 'komplex jel jelölő összetevője'-nek, és tételezzük fel, hogy az adott jelölővel rendelkező komplex jel a kommunikációs szituációban bizonyos 'kommunikatív funkció'-t be tud tölteni stb. Például egy könyvesboltban megvesszük *Weöres Sándor Egybegyűjtött írások* című kötetét, találmra felütjük, s ott az *Egyes-rosok* gyűjtőcímnél látszó felirat alatt többek között a „Tojáséj” 'szó'-t találjuk. A kommunikációs szituáció minősülő szituációban (\approx bemegyünk egy könyvesboltba, veszünk egy számunkra meghatározott elvárást keltő című kötetet, és találmra felütjük) a „Tojáséj” betűsora nem a „tojáséj” betűsor hibásan írott alakjának tartjuk, hanem egy olyan komplex jel jelölőjének (olyan költői szöveg fizikai manifesztációjának), amely az adott környezetben (a környezetbe beleértve az adott betűsor szövegkörnyezetét is) 'költői kommunikáció' funkcióját hivatott betölteni.

A minősítést döntő mértékben meghatározó említett rendszer (amely természetesen személyenként más-más is lehet!) a minősítendő tárgyhoz képest annyiban külső tényező, hogy 'tartalma' független ettől a 'tárgytól'. Független azonban az az adott befogadónak az adott befogadást megelőző tapasztalataitól.

B. Zs.: Az előző – könyvesbolti – kommunikációs szituációval ellentétben tételezzük fel, hogy olyan tollbamondás szöveget íratunk, amelyben előfordul a „tojáséj” szó. Ha javításkor valamely tollbamondásban a „tojáséj” szóalakra lelünk, természetesen hibának fogjuk minősíteni, és nem keressük hozzá semmiféle sajátos funkciót.

2.2. A *második* részkérdés pontosabban arra kérdez rá, hogy maguk a komplex jelek rendelkeznek-e olyan *belső* (inherens) tulajdonságokkal, amelyek megkívánhatják, hogy befogadók szövegnek minősítsék őket.

P. S. J.: *Egyértelműen meghatározó (azaz definitorikus) funkciójú belső tulajdonságokkal* véleményünk szerint a komplex jelek *nem rendelkeznek*. Az, amit fentebb mondtunk – hogy tudniillik csak azokat a komplex jeleket célszerű szövegnek nevezni, amelyek 'jelölő-jelölt' kapcsolatként az „adott szituációra vonatkozóan összefüggőnek és valamiképpen teljesnek tarthatók” – nem utal definitorikus értelemben belső tulajdonságokra. Itt is az adott befogadóknak az adott befogadást megelőző *tapasztalatai* a döntőek. Ennek alapján maximum arról beszélhetünk, hogy a 'jelölő-jelölt'-kapcsolat bizonyos tulajdonságai (a 'jelölő' többé-kevésbé interszubjektív módon feltárható felépítésének jellege mint belső tulajdonság, illetőleg egy ahhoz hozzárendelhetőnek minősíthető 'jelölt' könnyebb vagy nehezebb létrehozhatósága) az adott szituációban megkönnyíthetik vagy megnehezíthetik az adott komplex jel szövegnek való minősítését.

Ez a megállapítás (miként a fenti is) természetesen nem zárja ki azt, hogy a kommunikátumok jelentős részével kapcsolatban egy nyelvközösség egy-egy adott időszakban egyöntetűen viselkedik, azaz egybehangzóan szövegnek minősít egyeseket, míg másoktól ezt a minősítést egybehangzóan megtagadja. Ezek az időszakok a konvenciók csaknem kizárólagos érvényességének az időszakai, melyeket azonban a szóban forgó konvenciók átalakulásának időszakai választanak el egymástól.

B. Zs.: A belső tulajdonságokkal kapcsolatban – mintegy az általános érvényűnek tartható meghatározások vizsgálata helyett – egy-két konkrét példához fűzök megjegyzéseket.

Tandori Dezsőnek van egy 1976715/f – Emlékszel, amikor így fáztál? Milyen jó lenne, ha az az idő visszatérne; ha most lenne „akkor” című, '4+4+3+3' tagolású, szonett formát imitáló műve, amelynek minden sora 10 „f” betűből áll. Arra a kérdésre, hogy ez a Tandori mű szöveg-e, különböző befogadók igenlő vagy tagadó választ egyaránt adhatnak. A válasz jellege minden esetben az adott befogadó tapasztalatától függ. Más szóval, nem fogalmazhatók meg olyan kritériumok, amelyek alapján ez a mű 'szöveg'-nek vagy 'nem szöveg'-nek minősítendő.

Hasonló jellegű 'bizonytalanság' előfordul 'nem verbális tárgyak' minősítésével kapcsolatban is. Lássuk például a jáspis jelenleg érvényes meghatározását: „A jáspis finoman szemcsézett kvarcváltozat, színe túlnyomóan vörös, de szürke, sárga sőt kék színezése sem ritka.” (8)

Az ásványtan történetéből azonban tudható, hogy régebben minden vörös vagy vörösbarna követ jáspisnak neveztek. Jáspis volt a mátrai patakok vörös, koptatott hidrokvarcit hordaléka vagy a vörös folyami kavics is. Bár a jelenleg érvényes meghatározás lehetővé teszi a szakemberek számára, hogy egy ásványt jáspisnak tekintsenek vagy sem, a laikus az ásványokkal kapcsolatban is a saját tapasztalatai szerint jár el.

A fentiekhez hasonló 'bizonytalanság' csak olyan tárgyakkal (fogalmakkal!) kapcsolatban nem fordul elő, amelyek meghatározásuk (pontosabban: definíciójuk!) értelmében – és egyszer s mindenkorra – azok, amik. Ilyen fogalmakkal általában csak a formális tudományokban (például a geometriában) találkozunk. Lássuk erre példaként a kör definícióját: „A kör mindazon pontok mértani helye a síkban, amelyek egy adott ponttól – a középponttól – egyenlő távolságra vannak.”

Ha e három meghatározást röviden jellemezni kívánjuk, a következőket mondhatjuk:

– A *kör* külső körülményektől nem függő belső (*definitorikus*) tulajdonságokkal rendelkezik.

– A *jáspis* (s hasonlóképpen a többi ásvány) *meghatározó* tulajdonságai az ásványtan adott időszakra jellemző fejlettségi fokától függenek ugyan, de elfogadásuk egy-egy adott időszakban mindenkire egyformán kötelező.

– A *szövegekkel* kapcsolatban csupán szociokulturális környezetektől függő, többé-kevésbé elfogadottnak tartható *konvenciókról* beszélhetünk, amelyek azonban bármely kör-

nyezetben, bármelyi befogadó számára lehetővé tesznek nem a konvencióknak megfelelő döntéseket is.

*

Az emberi kommunikációban létrehozott közlemények összetettségi foka a kommunikáció céljainak, e célok elérés érdekében felhasználható jelrendszereknek, valamint e jelrendszerek tetszőleges kombinálhatóságának következtében szinte korlátlanul növekedhet. Beszélgetésünk itt közölt első fejezetében egy olyan (multimediális) szövegfogalmat szándékoztunk különböző oldalakról megvilágítani, amely ezzel a folytonosan növekvő összetettséggel számolni tud.

Jegyzet

Az itt közölt 1. fejezet tematikájához általában lásd az (a) *A nyelv mint kommunikációs médium: szöveg* című tanulmányának 1. pontját; a [3] *A szövegtani kutatás alapkérdései* című fejezetét; [4] *Vers – próza. Irodalmi szöveg – nem irodalmi szöveg* című tanulmányát; az [5] és [6] Bevezető olvasmányait, valamint a [7]-et. (A zárójelbe tett betű-, illetőleg számkódok a *Bevezetés* végén közölt bibliográfiára utalnak.)

(1) Ezzel kapcsolatban lásd: KOMENCZI BERTALAN: *Orbis sensualium pictu. Multimédia az iskolában*. Iskolakultúra, 1997. 1. sz. (melléklet)

(2) DEME LÁSZLÓ: *A beszéd és a nyelv*. Tankönyvkiadó, Bp. 1978. 146–149. old.

(3) HONTI-JOBBÁGYNÉ: *Magyar nyelv I. osztály*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1994. 69. old.

(4) GALGÓCZI LÁSZLÓ: *A magyar nyelv I. A nyelvi rendszer. A szöveg, a mondat és a szófajok*. (Középiskolások kézikönyve.) MOZAIK Oktatási Stúdió, Szeged 1992. 40–41. old.

(5) SZENDE ALADÁR: *Módszertani útmutató. A magyar nyelv könyve középiskolásoknak című könyv használatához*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1994. 133. old.

(6) Uo. 45–46. old.

(7) – TOLCSVAY NAGY GÁBOR: *A szövegek világa*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995. 12–13. old.

(8) TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS: *Ásványok*. Búvár Zsebkönyvek. Móra Könyvkiadó, Bp. 1974. 34. old.